

ARTE/EDUCACIÓN. EXPERIENCIAS RELACIONAIS NA EDUCACIÓN ARTÍSTICA

NATALIA PONCELA LÓPEZ

Universidade de Vigo

RESUMO: O presente texto indaga, desde o contexto actual, nalgúns dos posibles modos de mediación entre os conceptos de arte e educación. Por unha parte, analizamos os modos nos que se ten cristalizado, na última década, o denominado «xiro educativo» (Rogoff 2008) e seu impacto nas institucións museísticas. Por outra, colocamos o foco no uso dos termos *ArtEducación* e *arteducadora* reunindo algunhas experiencias significativas, desde o eido artístico e no marco da crítica institucional, entendendo a mediación como exercicio de intercambio experiencial. Enúncianse tamén proxectos desenvolvidos desde o marco educativo regrado, escollendo propostas educativas relacionadas coa formación de formadores. Tivéronse en conta aquelas iniciativas desenvolvidas no contexto europeo e internacional dos últimos quince anos, un contexto definido polas transformacións das relacións de saber e poder nos espazos tradicionais da arte, nomeadamente naquelas prácticas artísticas que incorporaron prácticas educativas, pedagogías críticas e poscoloniais como foron a Documenta 12 (2007) ou 6ª Bienal do Mercosul (2010).

PALABRAS-CHAVE: arte; educación; ArtEducación; arteducadora; mediación; arte colaborativo; activismo; xénero; procesos de coñecemento; creatividade.

ART/EDUCACIÓ. EXPERIÈNCIES RELACIONALS EN L'EDUCACIÓ ARTÍSTICA

RESUM: El present text indaga, des del context actual, en alguns dels possibles modes de mediació entre els conceptes d'art i educació. D'una banda, analitzem les formes en què ha cristal·litzat, a la darrera dècada, el denominat «gir educatiu» (Rogoff 2008) i el seu impacte en les institucions museístiques. De l'altra, posem el focus en l'ús dels termes «ArtEducació» i «arteducador» aplegant algunes experiències significatives, des del camp artístic i en el marc de la crítica institucional, que entenen la mediació com un exercici d'intercanvi experiencial. S'enuncien també projectes desenvolupats des del marc educatiu reglat, amb propostes educatives relacionades amb la formació de formadors. S'han tingut en compte les iniciatives desenvolupades en el context europeu i internacional en els darrers quinze anys, un context definit per les transformacions de les relacions de saber i poder en els

espais tradicionals de l'art, sobretot les experiències artístiques que van incorporar pràctiques educatives i pedagogies crítiques i postcoloniais, com ara la Documenta 12 (2007) o la 6a Biennial del Mercosur (2010).

PARAULES CLAU: art; educació; ArtEducació; arteducador; mediació; art col·laboratiu; activisme; gènere; processos de coneixement; creativitat.

ART/EDUCATION. RELATIONAL EXPERIENCES IN ARTS EDUCATION

ABSTRACT: From the current context, the present text investigates some of the possible modes of mediation between the concepts of Art and Education. On the one hand, we analyze the ways in which the so-called “educational turn” has crystallized in the last decade (Rogoff, 2008) and its impact on museum institutions. On the other hand, we place the focus on the use of the terms ‘Art Education’ and ‘Art Educator’ bringing together some significant experiences, from the artistic field and in the framework of institutional criticism, understanding mediation as an exercise in experiential exchange. Projects developed from the regulated education are also presented, choosing educational proposals related to the training of trainers. This analysis is focused on initiatives developed in the European and international context over the last fifteen years, a context defined by the transformations of knowledge and power relations in the traditional spaces of art. Namely in those artistic practices that incorporate educational practices, critical and postcolonial pedagogies, such as Documenta 12 (2007) or 6ª Biennial of Mercosur (2010).

KEYWORDS: art; education; ArtEducation; art educator; mediation; collaborative art; activism; gender; knowledge processes; creativity.

ARTE/EDUCACIÓN

Nos últimos anos están a xurdir iniciativas integradas por diversos axentes (artistas, educadoras, investigadoras, mediadoras e outras profesionais) que poñen en relación dous eidos do coñecemento: arte e educación. A diferente natureza dos sistemas estruturais deste binomio non facilita manter unhas vías establecidas relacionais, alén dalgunhas propostas concretas e desenvoltas desde departamentos de mediación de institucións artísticas (dos denominados departamentos de actividades, acción cultural ou gabinetes de educación ou pedagóxicos).

Asumimos o eido da arte entendéndoo desde unha definición ampla do concepto de práctica artística, dos compoñentes que forman par-

te do mesmo, das prácticas relacionais que o vinculan co social e aceptamos os valores, tanto persoais como colectivos, que fornecen o diálogo co tecido social e cultural. Temos presentes os modos nos que desde o eido artístico se formulan achegamentos á pedagogía, as metodoloxías propias do eido educativo que, desde as propias institucións artísticas e desde os seus proxectos curatoriais, aparecen como ferramentas mediais, dentro das súas programacións de actividades.

Daquela, reparamos no renomeado 'xiro educativo' para designar aquelas apropiacións metodolóxicas e aqueles procesos próximos á pedagogía nos que o museo parece amosarse como un lugar posíbel para ese encontro entre arte e educación, onde asemade emerxen diferentes contradicións e problemáticas.

¿Estamos hablando de leer un sistema —uno pedagógico— a través de otro sistema —uno de exposición, de exhibición y de manifestación— para que se aproximen el uno al otro de manera que puedan abrirse a nuevas formas de ser? O, por el contrario, ¿estamos hablando de un movimiento activo —un movimiento generativo de cuyo proceso surge un nuevo horizonte— dejando atrás la práctica que fue su punto de partida? [...] ¿Hasta qué punto puede verse la consolidación de un «giro» en una serie de tropos genéricos o estilísticos, como capaz de resolver las urgencias que lo avalaron en un primer momento? En otras palabras, ¿un «giro educacional en el arte» trata sobre la educación, o sobre el arte, cuando se discuten los puntos en los que el arte necesita ser reorganizada y acomodada con urgencia? (Rogoff 2011: 254).

Que elemento colocamos no foco? Arte? Educación? Todas estas cuestións que formulaba, pertinentemente, Irit Rogoff sitúan a atención na reformulación de conceptos como «producción de coñecemento» ou «educación». Se ben é certo, e non o podemos esquecer, que desde o eido artístico contemporáneo, a mediación focalizada cara a estratexias pedagóxicas parece marcar discursos lexitimadores desta, ao tempo que amplía os seus modos de circulación, mesmo, as súas audiencias:

La educación se usa aquí como modelo operativo para conectar la producción artística y su mediación institucional con audiencias más amplias. [...] Sin embargo, y paradójicamente, esta reclamación de lo pedagógico va acompañada de una descalificación de la educación que procede, en el fondo, de un desconocimiento de los referentes teóricos y prácticos de ésta como campo de saber. Así los contextos educativos como la escuela o la universidad (y de paso también los departamentos educativos de los museos) son acusados de ser reproductivos, jerárquicos y disciplinarios (Sánchez de Serdio 2014: 2).

Deste modo Aida Sánchez de Serdio sinala estas cuestións críticas na relación entre arte e educación, sen esquecer as posibilidades transformadoras dos procesos pedagóxicos inseridos nas prácticas artísticas contemporáneas. Así, van xurdir conceptos como «educación expandida» ou «redes educativas»:

La cuestión educativa en la producción cultural es un elemento de debate que ha emergido desde hace poco en diferentes contextos y reflexiones sobre el campo actual contemporáneo, tanto teóricos como prácticos. Esta emergencia nos indica que la dimensión educativa entra de lleno también en las prácticas artísticas en nuestros días, no como un elemento complementario o práctica secundaria, sino como una clave de la producción del conocimiento y del trabajo de las políticas culturales (Rodrigo 2009: 249).

Ao abeiro destas ideas de emerxencia, xorde a necesidade de repensar o concepto de coñecemento dentro da educación artística:

Pensamos o coñecemento, hoje, na súa fluidez, contrariando visións estáticas e hierárquicas, relacionando áreas de saber e maneiras de conectar. Procuramos camiños que nos libertem da hegemonia redutora do acceso ao coñecemento com um fim económico. Sentimos que o coñecemento de que necesitamos é construído através da participação de todos numa procura colaborativa onde cada elemento da comunidade tem um papel

importante. Sentimos que cada vez mais é necesario pensar alternativas democráticas para podermos plenamente construír o coñecemento a partir de prácticas creativas e participativas. Se entendermos o coñecemento como unha procura, como percursos con posibilidades infinitas, temos que rever tamén como estamos a entender os campos da educación, cultura e participación (Torres de Eça 2018: 45).

Dentro do eido educativo museístico e da mediación educativa crítica obsérvase a existencia dunha atención cara ao pedagóxico. Este virar cara á educación resulta significativo porque artistas, equipos curatoriais e educativos parecen encamiñarse cara a unha institución crítica. María Acaso (xefa da Área de Educación do Museo Reina Sofía, durante anos docente e investigadora na Facultade de Belas Artes na Universidade Autónoma de Madrid e socia fundadora de Pedagogías Invisibles) entende que o eido da mediación no campo museal modificouse nesta última década:

De un área profesional invisible en la que la precarización, lo subalterno y las metodologías de transmisión de corte tradicional se mantenían encerradas en la cotidianidad de las vidas de las mediadoras (un plural femenino que ya no hace falta justificar), ha pasado a ser un área profesional visible en la que todas sus principales problemáticas han sido desveladas (Acaso 2018: 7).

Para Acaso, unha vez que asumimos a evidencia deste «xiro educativo» cabe preguntarnos como educadoras, artistas ou investigadoras: Que podemos facer agora? Cara a que dirección é preciso traballar desde esta «recén estreada visibilidade» que temos as mediadoras? Cales son as perspectivas que se poden abrir? E, nomeadamente, como cambiar o paradigma no que a educación se atopa ancorada e conectar coa realidade social, «transformando o museo de meta en micronarrativa?» (Acaso 2011: 31). Esta investigadora incide no modo en que nestes últimos anos se multiplicaron os proxectos desde as institucións artísticas que atendían a interacción entre arte e pedagogía:

En septiembre de 2010 tuvo lugar en Manhattan la muestra Rethinking School, organizada por el colectivo artístico-pedagógico Redu (www.letsredu.com). La innovación que esta exposición planteaba era que su formato expositivo no se realizó en un centro de arte, ni en un museo, ni en una galería: se realizó en una escuela de secundaria. Esta novedad conectaba con la selección que hizo el MoMA hace unos años para el emplazamiento de su nuevo centro de arte emergente PS1 (Public School 1), ya que también seleccionó una escuela para su ubicación y, al respetar la configuración visual del edificio como centro docente, el espectador tenía la sensación de estar entrando en el colegio donde pasó su infancia y adolescencia (2011: 30).

Para Carmen Mörsch, directora do IAE (Institute for Art Education) da Universidade das Artes de Zúrich (Suíza), asesora e investigadora xefa do programa de educación da Documenta 12, ese xiro educativo, esta ollada cara ao pedagóxico, está relacionada cunha crítica á economía da educación, á formación artística e á produción institucionalizada de coñecementos dentro do marco neoliberal das sociedades occidentais e das súas institucións educativas. É é aí, nesa toma de posición, onde atopamos as súas achegas na Documenta 12¹ (Kassel, 2007): nas aproximacións do eido artístico ao eido educacional. Fóra do seu programa curatorial, asinado por Roger M. Buergel, reparamos no programa educacional, dirixido por Carmen Mörsch e recollido na publicación *Documenta 12. Education*: dous volumes que reúnen as metodoloxías de investigación-acción empregadas nos programas públicos deste evento amosando os resultados dun proxecto de investigación.

¹ Xunto a esta experiencia da Documenta 12 (2007) podemos salientar a 29^a Bienal de São Paulo (2010), a 6ª Bienal do Mercosul (2010) ou a Manifesta 8 (2010) que desenvolveron proxectos pedagóxicos nunha posición central dentro da súa programación. Nomeadamente na 6ª Bienal do Mercosul, con Luis Camnitzer como comisario pedagóxico, onde o pedagóxico entendíase como o central. Como exemplo diso, programouse unha actividade onde era o público o que mediaba co público ante as obras expostas.

Tratábase dun programa que pretendía facer participe ao público, abrindo as institucións museísticas á sociedade, creando un consello social formado por veciñanza da cidade de Kassel que programaba actividades. Así tamén, desde esta publicación realízase unha diagnose dos departamentos de educación das institucións culturais, definíndose catro tipos, catro modelos que poden aparecer combinados ou simultáneos. O primeiro deles, o modelo afirmativo no que arte se entende como un dominio especializado que atinxe, nomeadamente, a un público «experto». O segundo discurso dominante é o reprodutivo:

La educación en museos y mediación asume la función de educar al público del mañana y, en el caso de las personas que no vienen por su propia voluntad, asume la función de encontrar maneras de introducirlos al arte (Mörsch 2014: 14).

A seguir, descríbense dous modelos, pouco habituais, que comparten unha comprensión autocrítica da educación: o modelo deconstrutivo e o transformativo. O primeiro está estreitamente relacionado coa museoloxía crítica, onde o obxectivo da educación nos museos é examinar, criticamente e xunto aos públicos, o museo e a arte, así como os seus procesos educativos e canónicos. No segundo, a educación en museos e a mediación educativa cumpren a tarefa de expandir a institución expositiva e posionala politicamente, «como un actor de cambio social». (2014: 14).

Todo este proxecto, asinado por Carmen Mörsch e o seu equipo de investigación, amosa unha proposta con vontade de «educar a institución», xa que esta educación en museos é, nomeadamente, mediación cara a dentro da institución:

Practicar una educación en museos y mediación educativa con una postura crítica significaría también contradecir lo ya sabido, los relatos, las promesas y las formas de legitimación dominantes de la misma educación. Y sacar a la luz las relaciones de fuerza que habitan en estos relatos, promesas y modos de legitimación (2014: 14).

Mapeando algúns posibles modos de indagar criticamente as contradicións das propias institucións, observamos como se formularon posibles construcións de procesos de aprendizaxe colectiva, xurdindo así outras iniciativas dentro de institucións museísticas, como é caso do Museo Reina Sofía (Madrid).

Baixo estas liñas de investigación abertas enténdense proxectos como *Gira* (desde 2019) que puxo en marcha *El museo de los vínculos*, coordinado por María Acaso e inspirado polas ideas da teórica arxentina Rita Segato e en consonancia co marco de *Repensar el Museo*, do Departamento de Actividades Públicas do Museo Reina Sofía coordinado por Ana Longoni.

El museo de los vínculos presentouse desde tres eixos. O primeiro deles, a xeración de comunidades de longa duración coa consolidación de seis equipos que traballaron no Museo durante nove meses: equipo15-17 e equipo18-21 (nesa franxa de idade), equipoFam (familias), equipoM (maiores), equipoPro (profesores) e equipoColección (público xeral adulto). O segundo, o uso da arte contemporánea como metodoloxía, non só como contido. E o terceiro, a comprensión do traballo en educación como unha produción cultural crítica, autónoma e autónoma xeradora de coñecemento, enlazando coa proposta de Mörsch.

Paralelamente, o Museo Reina Sofía abriu unha colección editorial, «Desaprender», composta por unha serie de publicacións ao redor da problematización crítica das prácticas educativas deste museo relacionadas con proxectos que desenvolve no contexto da educación artística e a mediación co obxectivo de impulsar a reflexión, os procesos arquívísticos e a investigación non académica.

Interésanos o modo en que se marca ese interese pola investigación non académica porque, deste modo, insírense prácticas experienciais fóra da academia. Nas experiencias artísticas nomeadas con anterioridade atopamos reclamacións da pedagogía desde propostas curatoriais institucionais, algunhas desde os focos do sistema artístico (bienais e eventos artísticos) mais tamén desde prácticas artísticas colaborativas, centradas nos contextos sociais que subliñan a capacidade transformadora da práctica artística a través da experiencia persoal.

Dentro desa liña xa puidemos confirmar outras experiencias anteriores como *Lesson 0*, do Colectivo Azotea, e *Pedagogías de Fricción*,² desenvolvidas na Fundació Joan Miró (Barcelona, 2014-15) nun ciclo expositivo dentro Espai 13, centrada en procesos nos que a transmisión de coñecemento artístico sucedía por canais non regrados, empregando métodos heteroxéneos ou localizándose en espazos que propiciaban novos modos relacionais, diferentes do tradicional «docente-estudante» que colocaban o museo en relación coa escola e a universidade pero tamén con outros contextos de educación non formal e outros colectivos:

Más allá de desenvolver un ciclo expositivo que trabajara solo desde la representación de ciertas cuestiones en torno a la educación artística, teníamos la voluntad explícita de activar las ideas que los artistas trabajaban en los contextos pedagógicos de la ciudad. De ahí la decisión de estructurar el programa en cuatro propuestas expositivas y un programa de mediación pedagógica llamado Pedagogías de Fricción, que funcionara de forma autónoma y en diálogo con los demás implicados (Colectivo Azotea et al. 2016).

Con esas propostas o Espai 13 transformouse nunha aula, organizándose un curso para profesorado con sesións abertas ao público; nun espazo de análise procesual sobre a formación artística e sobre as metodoloxías propias da educación nos museos, mais tamén nun espazo de experiencias, de autoaprendizaxe.

ARTE EDUCACIÓN. Á PROCURA DE NOVAS EXPERIENCIAS RELACIONAIS

O xermolo destas relacións mediais entre arte e educación procede da investigación das ciencias da educación. Asumindo a educación artísti-

² Este texto está asinado por Colectivo Azotea (Juan Canela e Ane Aguirre) e Pedagogías de Fricción programa de actividades coordinado por Aida Sánchez de Serdio e Cristian Año (Sinapsis).

ca como unha formación integral persoal, como un desenvolvemento das súas habilidades cognitivas, expresivas e relacionais, atopamos o traballo de artistas, educadoras e mediadoras:

Documentar experiencias pedagóxicas a través da indagación artístico-narrativa de prácticas e discursos por parte dos docentes habilita a comunicación e circulación de ideas, coñecementos, innovacións e proxectos que os interpelan na súa profesionalidade e no seu protagonismo como actores centrais da historia pedagóxica das escolas (Agra 2013: 19).

Ao analizar proxectos onde aparecen estes dous termos, arte e educación, interrelacionados e incluídos en diferentes textos de educadoras e mediadoras artísticas constatamos como se incorporan, nos últimos anos, novos termos: *arteducadoras* e *ArtEducación*.

Deste modo, o Consello da Cultura Galega (Santiago de Compostela) organiza o encontro *Arte+Educación*, que conta cunha publicación (Poncela (ed), 2018) onde participan entre outras profesionais, Andrea de Pascual, Cristina Trigo e Teresa Torres de Eça.

En *Arte+Educación: espacios de transformación* Andrea de Pascual, pedagoga e cofundadora de Pedagogías Invisibles, revisa parte do seu traballo desenvolvido desde Pedagogías Invisibles definindo esta asociación como un colectivo que traballa no campo da arte+educación, considerando a suma destas dúas disciplinas como un espazo de transgresión na procura dun novo paradigma educativo «crítico, transdisciplinar, disruptivo, activista, interxeracional e inclusivo». As propostas deste colectivo foron proxectos de investigación centrados nas experiencias transformadoras a través da arte, tendo como estratexia os procesos creativos, e sinalando a educación como o seu contexto:

El espacio del arte+educación es un espacio multi-inter-trans disciplinar y trabajar desde estas perspectivas significa reflexionar sobre la misma naturaleza de la organización y uso del conocimiento humano. «Lo multi» hace referencia a la unión de varias disciplinas para que cada una aporte su mirada específica enriqueciendo los resultados. En «lo inter», estrategias y herramientas de una disciplina se transfieren a otra ampliando la ca-

pacidad de visión de esta última. En «lo trans» se hace énfasis en lo que está entre las disciplinas, en lo que las atraviesa a todas, y en lo que está más allá de ellas (Pascual 2018: 15).

Nese espazo transdisciplinar e híbrido agroma a figura da arteducadora, que racha coa bipolaridade estereotípica existente entre artistas e educadoras:

La arteducadora es una intelectual que trabaja en la intersección entre lo artístico y lo educativo y donde ambas esferas se diluyen hasta borrar las fronteras de su definición. Una profesional que defiende el arte como un proceso pedagógico y la pedagogía como un proceso artístico. [...] ¿Por qué producir una obra de arte es diferente a diseñar una clase? Y, sobre todo, ¿por qué crear una obra de arte se valora más que dar una clase? Hay que reivindicar la figura del profesor como un intelectual transformativo, alguien muy importante en el engranaje social, porque es capaz de influir de manera significativa en el curso de la ciudadanía (2018: 16).

Como exemplos do traballo desenvolvido por Pedagogías Invisibles poderíamos citar dous proxectos realizados xunto a institucións culturais e educativas: *Ni arte ni educación* (Matadero, Madrid, 2015) e *Cartografías en arte+educación* (2017).

Exposicións como Playgrounds. *Reinventar la plaza* (Museo Reina Sofía, Madrid, 2014), que analizaba as posibilidades sociais e políticas do xogo relacionadas co espazo público, *Un saber realmente útil* (Museo Reina Sofía, Madrid, 2014), coa noción da pedagogía crítica como un elemento central ou o ciclo expositivo, *Lesson o* (Espai 13, Fundació Miró, Barcelona, 2015), anteriormente citado, xeraron esa atención expositiva cara á educación. Así tamén xurdiu a proposta *Ni arte ni educación* (Matadero Madrid, 2015-16), unha exposición cun intenso programa de actividades desenvolvido polo Grupo de Educación de Matadero Madrid e coordinado por Pedagogías Invisibles, que tiña como obxectivo repensar os privilexios das producións artísticas e curatoriais situándoas ao mesmo nivel que as producións educativas.

Cartografías en arte+educación (2017) foi unha plataforma, integrada dentro do Centro de Residencias Artísticas de Matadero Madrid, que visibilizaba as prácticas de trinta arteducadoras e colectivos de arteducadoras do Estado español, investigando as súas metodoloxías, o impacto que xeraban nos seus contextos mesmo cuestionando as súas posibilidades de transformación social para promover un novo campo de profesionalización no mercado laboral para artistas.

Cristina Trigo, educadora e mediadora cultural no servizo de actividades e proxectos educativos museais, na actualidade profesora na Facultade de Ciencias de Educación na Área de Didáctica da Expresión Plástica (Santiago de Compostela, USC) sinala no seu artigo *ArtEducación: despregando preguntas* o porqué da escolla do termo ArtEducación:

A partir das conversas e accións desenvolvidas con C3 (célula de acción artística), empregamos o termo ArtEducación porque entendemos a educación artística como un todo que non pode ser considerada de xeito separado da vida, dos procesos e das reflexións do artista-investigador-educador (Trigo 2018: 56).

Para Trigo resulta crucial a idea de proceso en todo aquilo que implica esa interacción: observar, pescudar, procurar, cuestionar... O punto de partida é unha problemática que se tenta solucionar, unha característica analóxica coa configuración e o desenvolvemento de proxectos comunitarios:

Non se trataría tanto dun binomio Arte + Educación senón de ArtEducación entendida como sinónimo de ArteVida (2018: 56).

Esta proposta permanece en sintonía coa intensa investigación dunha das súas compañeiras de C3 Célula de resistencia educativa e artística, María Jesús Agra Pardiñas, durante anos docente de educación artística na Facultade de Ciencias da Educación (USC) que implicou o alumnado, futuras mestras e mestres, na realización de proxectos de indagación e busca, desde a campo da linguaxe visual e artística:

A formación docente, como proceso que involucra á persoa na súa totalidade, supón indagar concepcións, representacións, imaxes, etc.; así como recuperar os percorridos persoais, historias escolares e modos de aprender, construídos en interacción cos contextos sociais que permiten analizar o propio devir [...]. É un camiño cara á problematización, non para resolver problemas senón para identificalos (Agra 2013: 16).

Agra e Trigo participaron activamente nalgúns dos proxectos desenvolvidos pola APECV (Associação de Professores de Expressão e Comunicação Visual) que desde a súa sede no Museo da Quinta da Cruz (Viseu) ou desde outros foros en Portugal, programaron activos encontros e residencias, editando publicacións (como as revistas *Imaginar* e *Invisibilidades*) e eBooks nos que editaron *Kit de sobrevivencia*, un kit do docente das artes visuais do sistema público en Europa, elaborado por C3).³

Nese encontro Arte+Educación, Teresa Torres de Eça, presidenta da APECV, responsable durante anos do InSEA (International Society For Education Through Thought Art), revisaba un termo necesario nestas novas metodoloxías de achegamento: o conectivismo.

Por conectivismo entendemos a integración de principios explorados na teoría do caos, nas redes, em sistemas rizomáticos, e em teorias sobre complexidade que presentan maneiras de estruturar e organizar sistemas de um modo não linear [...] Muitas vezes os processos artísticos são também sistemas não lineares, onde o modo como conectamos os diferentes blocos de conhecimento se torna essencial. Ao trazer esses processos para a educação, como metodologias de aprendizagem abrimos caminhos para desenvolver a tomada de decisões, questionar os dados, distinguir, selecionar e transformar novas informações [...] Aprender com processos artísticos a partir de uma perspectiva conectivista pode trazer ferramentas úteis para reconhecer e distinguir informação necessária ou supérflua, saber tomar decisões rapidamente de um modo crítico e criativo (Torres de Eça 2018: 45).

³ <https://www.apecv.pt/es/SURVIVAL-KIT-FOR%20ARTS-EDUCATION> [en liña][15 de xullo 2021]

No seu relato, Torres de Eça fai unha escolla persoal, e pertinente, nesta interrelación entre arte e educación:

Dentro de moitos procesos relacionais de procura, escolho a deriva como exemplo de una estratexia pedagóxica entre artes e educación para ilustrar posibles camiños na mediación e de aprendizagem. Na deriva, camiñar xunto é importante para una aprendizagem colaborativa onde todos saem máis ricos. O percurso, a errancia, o estar atento a si e aos que nos rodeia é un ato de construción e de transformación. Una acción artística onde no ser e no estar construímos coñecemento (2018: 50).

Voltamos novamente a esa reflexión sobre os procesos de coñecemento, do eido artístico e das posibilidades de mediación. Non se trata de asumir o coñecemento como información, senón de ter capacidade de análise da mesma e discernir con pensamento crítico esas realidades.

Vicente Blanco e Salvador Cidrás, artistas e docentes, que traballan no ensino superior universitario, na Facultade de Formación do Profesorado (Lugo, USC) ao tempo que manteñen a súa dedicación á creación artística entenden tanto a arte como a educación como unha fractura:

Desde a arte aprendemos a observar a contorna para reformulala ou, polo menos, para expor cuestións sobre ela. Se alguén nos preguntase que é a arte, diríamos que para nós é unha fractura do cotián, unha forma de cuestionar a sociedade e a cultura que nos rodea [...] Se alguén nos preguntase que é para nós a educación, daríamos a mesma resposta. Cremos nunha educación que cuestione o 'establecido' desde a reflexión persoal e desde o exercicio crítico a fin de superar modelos impostos e estereotipados (Blanco/Cidrás 2019: 11-12).

Esa comprensión lévaos a formular, nas súas materias dentro da formación de docentes para o currículo de educación infantil e primaria, modos alternativos de ensinanza. Configuran, deste modo, unha serie de experiencias para pór en evidencia «as problemáticas metodolóxicas instauradas nas aulas e que inhiben a creatividade e o desenvolvemento

persoal» (2019: 16). O seu punto de partida é unha realidade: «Unha escola sen creatividade» onde non existe a especialidade de Educación Visual e Plástica nas etapas de educación infantil e primaria. Propoñen nas súas aulas un modelo produtivo (baseado en facer, investigar, documentar, diverso...) que valoriza o proceso fronte ao modelo xa existente no sistema educativo: o modelo reprodutivo (único, correcto, dirixido, uniforme...) centrado no resultado.

Estas experiencias lévannos a falar de educación artística na esfera real, o espazo que ocupa a arte dentro do currículo da ensinanza regrada, as metodoloxías posibles, os cambios de paradigma dentro formación de formadores para ter o que Blanco e Cidrás denominan unha 'escola imaxinada'⁴ nun marco do ensino europeo onde é notable a redución das artes visuais nos currículos educativos, en consonancia coa perda de peso neses currículos das materia relativas ás humanidades.

Mais, por que subestimar o potencial da educación artística no currículo da ensinanza obrigatoria? Por que menosprezar a creatividade, o emocional, a subxectividade e o pensamento crítico? Poderemos seguir investigando desde o eido creativo, as interaccións entre arte e educación, sen atender a nosa implicación e posicionamento crítico fronte á realidade do sistema educativo actual? Amoréanse cuestións sen respostas precisas.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ACASO, María (2011). «Del paradigma modernista al *posmuseo*: seis retos a partir del giro educativo (¿Lo intentamos?)». *Perspectivas: situación actual de la educación en los museos de artes visuales*. Madrid: Fundación Telefónica/Ariel.
- ACASO, María (2018). «Girando, hibridando, produciendo, narrando y guardando». *Educación la institución. Encuentro de educadorxs en torno a la mediación artística*. Santiago de Chile: Ministerio de las Culturas, las Artes y el Patrimonio.

⁴ <https://www.escolaimaxinada.com/>

- AGRA PARDIÑAS, María Jesús (2013). *Historias en torno al arte y a la educación artística: Notas para un posible diario*. Santiago de Compostela: Caleidoscopio.
- BLANCO, Vicente; CIDRÁS, Salvador; MODIA, Rocío (2019). *Educación a través da arte: cara a unha escola imaxinada*. Pontevedra: Kalandraka.
- MÖRSCH, Carmen (2014). «Contradecirse una misma: Museos y mediación». *Experiencias y reflexiones desde las educadoras de la Documenta 12*. Quito: Fundación Museos de la Ciudad.
- MÖRSCH, Carmen (2016). «Educar a los otros a través del arte: Una historia poscolonial del dispositivo Arte/Educación». *Errata 16. Saber y poder en espacios del arte: Pedagogías/Curadorías críticas*, xullo-decembro 2016. [En liña] [15 de xullo 2021]. <<https://revistaerrata.gov.co/edicion/errata16-saber-y-poder-en-espacios-del-arte-pedagogias-curadorias-criticas>>.
- PASCUAL, Andrea de (2018). «Arte+educación: espacios de transformación». Natalia Poncela López (coord.). *Arte+Educación*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- PONCELA LÓPEZ, Natalia (ed.) (2018). *Arte + Educación*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- ROGOFF, Irit ([2008] 2011). «El giro». *Arte y políticas de identidad*, vol. 4 (junio). Murcia: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Murcia.
- RODRIGO, Javier (2010). «El trabajo en red y las pedagogías colectivas: retos para una producción Cultural». ACVIC. *Acciones reversibles: arte, educación y territorio*. Vic: Acvic; Eumo.
- SÁNCHEZ DE SERDIO, Aida [et al.] (2016) «Negociaciones entre curadoría, arte y mediación al filo del giro». *Errata 16: Saber y poder en espacios del arte: Pedagogías /Curadorías críticas*, xullo-decembro 2016. [En liña] [15 de xullo 2021]. <<https://revistaerrata.gov.co/edicion/errata16-saber-y-poder-en-espacios-del-arte-pedagogias-curadorias-criticas>>.
- TORRES DE EÇA, Teresa (2018). «Arte / Educação / Ação». Natalia Poncela López (coord.). *Arte+Educación*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- TRIGO MARTÍNEZ, Cristina (2018). «ArtEducación: despregando preguntas». Natalia Poncela López (coord.). *Arte+Educación*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.

Copyright © 2022. This document is under a Creative Commons Attribution-Noncommercial-No Derivative Works 3.0 Unported License. To see a copy of this license click here <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/legalcode>.